

Holzbachová, Ivana

Tocquevillovy názory na Francouzskou revoluci

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
2002, vol. 51, iss. B49, pp. [51]-67

ISBN 80-210-2815-7

ISSN 0231-7664

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/106297>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IVANA HOLZBACHOVÁ

TOCQUEVILLOVY NÁZORY NA FRANCOUZSKOU REVOLUCI

Alexis de Tocqueville

Alexis de Tocqueville¹ patřil spíše ke konzervativním myslitelům, a proto se v jeho úvahách často objevovala otázka, nakolik byl revoluční převrat ve Francii nutný. I když jeho komentátoři často zdůrazňují jeho názor, že Francouzská revoluce z hlediska institucí nepřinesla Francouzům příliš mnoho nového, svou analýzou předrevolučních poměrů směřoval k tomu, že její výbuch svým způsobem za nutný pokládal. Názorově byl v mnohém ovlivněn i svými zkušenostmi politika. V jeho úvahách o uspořádání Francie, a to nejenom o Francii předrevoluční a revoluční, nýbrž i o Francii současné, hrála velkou roli

¹ Alexis de Tocqueville pocházel ze šlechtické rodiny, která měla neblahé zkušenosti s revolucí. Narodil se 29. července 1805 v Paříži. Studoval nejprve soukromě, doma, poté (od 1820) na Collège de ville v Metz a pak v Paříži práva. Jeho názory byly v té době ovlivněny Guizotem. V roce 1827 působil na soudu ve Versailles a v roce 1831 nastupuje spolu s přítelem Gustavem de Beaumont na studijní cestu do Ameriky. Z ní po návratu (1832) vytěžil první díl *Demokracie v Americe* (I. díl 1835, II. díl 1840), která měla velký úspěch. V té době už začal navštěvovat Anglii (1833, 1835 atd.), kde se seznámil se svou budoucí ženou. V dubnu 1836 tam také v *London and Westminster Revue* publikoval rozsáhlou stať „L'etat social et politique de la France avant et depuis 1789“, která může být považována za jistý předobraz jeho pozdější knihy o *Starém režimu*. Od čtyřicátých let se jako poslanec francouzského parlamentu účastnil politického života (mj. byl členem komise pro vytvoření ústavy z roku 1848). Hluboce nesouhlasil s volbou Luise Napoleona Bonaparta francouzským prezidentem, nicméně přijal v červnu roku 1849 místo ministra zahraničí ve vládě Odilona Barrota. Ta se však udržela jen do října téhož roku. Tocqueville se stáhl – i ze zdravotních důvodů – z aktivní politiky. R. 1839 byl zvolen do Akademie morálních a politických věd a v roce 1841 do Francouzské akademie. Po odchodu z politiky začíná uvažovat o napsání knihy o *Starém režimu*. Definitivní konec jeho politické kariéry znamenal Napoleonův převrat v roce 1851. Tocqueville pracoval na knize *L'Ancien régime et la Révolution française*, jejíž první část vyšla v červnu 1856. Tocqueville připravoval i její druhou část, která se měla věnovat především Napoleonovi, ale jeho zdravotní stav se zhoršoval a tak se druhý díl této knihy zachoval pouze ve fragmentech. Zemřel 16. dubna 1859.

otázka vztahu despotie a demokracie,² svobody a rovnosti. Protože se domníval, že vývoj k demokracii je obecným trendem světového vývoje, mohl být také toho názoru, že je svým způsobem nutný i ve Francii. Otázka, kterou si kladl a na niž se pokoušel odpovědět, byla spíše ta, proč měl tento vývoj formu náhlého převratu a proč byla Francouzská revoluce tak násilná a krutá.

Už ve své stati z roku 1836 poukazyval Tocqueville na to, že ve Francii se uspořádání státu stávalo den ze dne despotičtějším, zatímco zvyky a myšlení směřovaly ke svobodě. Podle jeho názoru byl pro Francii vždy – tedy i před rokem 1789 – charakteristický duch svobody. Byl však spíš instinktivní než uvědomělý, nepravidelný a zároveň násilný a slabý.³ Tuto skutečnost pak ilustruje na událostech, které revoluci předcházely. Bylo to zrušení francouzských soudních dvorů – Parlamentů – v roce 1771 a pobouření, které to vyvolalo a jež např. Voltaire nebyl schopen pochopit. Tocqueville to vysvětluje tím, že už v této době Francouzi nechtěli, aby jejich záležitosti byly lépe vedeny, nýbrž si je chtěli vést sami. Už v tom vidí Tocqueville příznak blížící se revoluce.⁴ Podobně poukazuje na situaci, která revoluci bezprostředně předcházela, kdy se objevil vládní návrh na reformu daňového systému, který se později prosadil v revoluci; shromáždění notáblů bylo proti, a přesto mělo právě toto shromáždění veřejnost na své straně – jenom proto, že stálo v opozici proti vládě. Vláda byla už dlouho odpovědná za všechno, a proto se proti ní obrátila veškerá nespokojenost. Podle Tocquevilla to nebyla přirozená cesta, byla to však první cesta, která se naskytla.⁵

Výraznou skutečností podle Tocquevilla bylo také to, že už v uspořádání předrevoluční vlády bylo možno nalézt prvky, které se prosadily i po revoluci. Nebyly to však prvky demokratické. Už před revolucí se ve způsobu organizace francouzské administrativy projevoval silný centralismus a sklon k byrokracii.⁶ Státní administrativa poručníkovala celé Francii⁷ a stát přešel z role suveréna do role poručníka.⁸ Tocqueville uzavírá – a v tom je v kostce obsažen jeho názor na institucionální vývoj Francie před revolucí a po ní: „Starý režim skutečně obsahoval celý soubor moderních institucí, které nebyly nepřátelské k rovnosti, a proto mohly lehce zaujmout místo v nové společnosti, a které přesto nabízely despotismu mimořádné výhody.“⁹ Odtud ovšem bude pramenit také jeho kritika porevoluční Francie a jeho obavy z toho, že Francouzi dají přednost rovnosti před svobodou a skloní se před novým despotismem.

Nicméně ačkoli se objevovaly pokusy změnit francouzskou administrativu a ačkoli v ní byly v zárodku obsaženy ty postupy, které se pak naplno rozvinuly

² Proto jej také Raymond Aron často srovnává s Montesquieuem. Viz např. R. Aron: *Les étapes de la pensée sociologique*, Paris: Gallimard 1967, s. 227.

³ A. de Tocqueville: *Égalité sociale et la liberté politique. Une introduction à l'oeuvre de Tocqueville*, ed. Pierre Gibert, Paris: Aubier-Montaigne 1977, s. 115–116.

⁴ A. de Tocqueville: *L'Ancien régime et la Révolution*, Paris: Calman-Lévy 1877 s. 115–116.

⁵ A. de Tocqueville: *L'Ancien régime et la Révolution II (Oeuvres complètes)*, Paris: Gallimard 1980, s. 50–52.

⁶ A. de Tocqueville: *L'Ancien régime...*, s. 246.

⁷ *Tamtéž*, s. 76.

⁸ *Tamtéž*, s. 61.

⁹ *Tamtéž*, s. 308.

ve Francouzské revoluci a po ní, byla stará administrativa rozložená, a to po vypuknutí revoluce přispělo k větší intenzitě otřesu.¹⁰ Staré instituce se už nepřizpůsobovaly nové situaci a novým potřebám člověka. Všechno bylo v pohybu, ale směr změn nebyl jasný.¹¹ Tocqueville k tomu poznamenává, že pro špatnou vládu je nejnebezpečnější okamžik, kde se začne reformovat.¹² A to byl případ situace Francie těsně před revolucí.

Tocqueville se poměrně obsáhle zabývá intelektuální situací Francie v před-revolučním období a v době jejích počátků. Zamýšlí se především nad rolí literátů, které staví do protikladu s rolí politiků. Zřejmě se zde setkáváme s jeho zkušenostmi z politiky, když si uvědomuje, že sebekrásnější ideje se v praktické politice musí prosadit v boji nejrozmanitějších zájmů, které si intelektuálové ve svém nadšení nemusí vždy uvědomovat.

Intelektuálním symptomem objevujícím se v před-revoluční Francii byl především živý pohyb, který odvracel lidi právě od jejich malých soukromých zájmů k zájmu o věčné pravdy, o vývoj lidského rodu a o teorie použitelné pro celé lidstvo. Vůdčí roli tu zaujímal myšlenka nekonečné zdokonalitelnosti prostřednictvím rozumu.¹³ Tocqueville popisuje situaci následovně: „Nad reálnou společností, jejíž ústava byla ještě tradiční, nejasná a nepravidelná, kde zákony byly různé a protikladné [...] podmínky pevné a povinnosti nestejně, se tak pomalu vytvářela imaginární společnost, v níž se vše zdálo jednoduché a koordinované, uniformované, spravedlivé a ve shodě s rozumem. Obrazotvornost masy postupně opouštěla první, aby se uchýlila do druhé. Lidé se nezajímali o to, co je, aby snili o tom, co by mohlo být, a nakonec žili svým duchem v tomto ideálním státě, který vytvořili spisovatelé.“¹⁴ Podle Tocquevillova názoru právě tato nová okolnost, že totiž veškerá politická výchova národa byla svěřena spisovatelům, přispěla možná nejvíce k tomu, že revoluce získala svého nového vlastního ducha a že z ní nakonec vzešlo cosi, co se nepodobalo revolucím předchozím. Literáti nedali lidu jen své myšlenky, ale i svůj vkus. Podle Tocquevilla byly do revoluce přeneseny všechny zvyky z literatury: důraz na abstraktní a obecné, podceňování existujících faktů, víra v teorie a snaha po originalitě. Ale právě to Tocqueville – politik kritizoval: „To, co je pro spisovatele hodnota, je u státníka často neřestí a tytéž věci, které knihy často dělají hezkými, mohou vést k velkým revolucím.“¹⁵

Tocqueville věnuje této skutečnosti poměrně mnoho prostoru v obou dílech své knihy o Starém režimu. Konfrontace literáta plného abstraktních myšlenek o společnosti řízené abstraktním rozumem a politika, který se musí vyrovnávat s reálnou situací, se neustále vrací. To mělo vliv i na průběh revoluce, protože jejího vedení se zmocnili lidé prodchnutí oněmi abstraktními myšlenkami.

¹⁰ *Tamtéž*, s. 298–299.

¹¹ A. de Tocqueville: *L'Ancien régime* II..., s. 45.

¹² A. de Tocqueville: *L'Ancien régime*..., s. 258–259.

¹³ A. de Tocqueville: *L'Ancien régime* II..., s. 257.

¹⁴ A. de Tocqueville: *L'Ancien régime*..., s. 214.

¹⁵ *Tamtéž*, s. 216.

I umírnění se vyjadřovali v termínech přirozených zákonů, práv člověka a metafyziky, aby z toho vytvářeli vládu. Všechno, co nevycházelo z tohoto ideového světa, se jim zdálo ne pouze špatné, nýbrž absurdní. Tocqueville při této příležitosti konfrontuje dvě výrazné postavy osvícenské doby: Montesquieua, který podle jeho názoru byl práv složitosti skutečnosti a dokázal ocenit její staré tradice, a Rousseaua s jeho abstraktním pojetím ideální společnosti. Podle jeho názoru bylo chybou, že v této situaci získal převahu Rousseau.¹⁶ Výsledkem bylo, že ani v umírněných myslích nebylo místo pro myšlenku vyrovnané vlády, která by spočívala na kompromisu mezi různými třídami. Nezávisle na vášních tu byl pojem společnosti a vlády, pojem, který Tocqueville označuje jako chladný a který ovládl myšlení všech lidí. Nebyl sice produktem vášně, ale stačil k tomu, aby vašeň vznikla.¹⁷ Objevila se myšlenka abstraktního státu – podle Tocquevilla nevztážená ani k bohu ani k tradici – státu, který je produktem a reprezentantem všech a který má sklonit každého pod vůli všech. To je způsob, jakým Tocqueville charakterizuje ten pojem státu, který skutečně nalézáme u Rousseaua. Označuje tento způsob vládnutí jako demokratický despotismus a upozorňuje, že předrevoluční a raně revoluční Francouzi hledali jeho vzor v Římě – podle Tocquevilla ovšem v Římě špatně pochopeném.¹⁸ Domníval se, že k revoluci vedlo spojení jasných myšlenek s politickou nezkušeností. Lidé, kteří chtěli ve Francii před rokem 1789 dělat politiku, si nebyli vědomi překážek, které se mohly objevit.¹⁹

V druhém díle *L'ancien régime et la révolution* Tocqueville na několika stránkách analyzuje Turgotovy názory a nachází v nich všechno to, co vytýkal literátům obecně: Také Turgot se domníval, že na společnost bude mít velký vliv zavedení jednotného vzdělání řízeného státem. Ironicky poznamenává, že podle těchto názorů je duch národa hmota, kterou stát může utvářet podle uniformního a jednotného hlediska, jehož je jediným soudcem. Nachází tu demokratické podcenění individuálního práva v oblasti vzdělání, podcenění minulosti i přítomnosti a nekonečnou důvěru v intelektuální léčení neduhů společnosti.²⁰ S rozhořčením upozorňuje na to, že se Turgot nemínil ve své politické činnosti řídit tradicí, že opovrhoval historií a chtěl uplatnit myšlenku práv člověka ve společnosti, práv, která nejsou založena na historii člověka, nýbrž na jeho povaze.²¹

Podobné výtky adresuje Ústavodárnému shromáždění. Vysoce hodnotí jeho ducha a úmysly, ale upozorňuje na to, že v důsledku neznalosti praktické politiky vedly jeho dobré úmysly k nemožné vládě, anarchické a bezmocné správě a konečně k obecné dezorganizaci, z níž vyplynul Teror.²²

Na podobné problémy Tocqueville narážel už ve své cestě po Americe. I zde se zabývá problematikou intelektuální anarchie a klade si otázku, zda patří

¹⁶ A. de Tocqueville: *L'Ancien régime* II..., s. 121.

¹⁷ *Tamtéž*, s. 117–118.

¹⁸ A. de Tocqueville: *L'Ancien régime*..., s. 240–241.

¹⁹ A. de Tocqueville: *L'Ancien régime* II..., s. 198.

²⁰ *Tamtéž*, s. 418.

²¹ *Tamtéž*, s. 414.

²² *Tamtéž*, s. 200.

k demokratické společnosti přirozeně. Odpovídá na ni negativně, domnívá se, že taková diskuse je příznačná pouze pro mládí demokratické společnosti.²³ Na druhé straně se domnívá, že demokratičtí řečníci mají tendenci mluvit o obecných pravdách odvozených z lidské přirozenosti, pravdách, které se dotýkají celého lidského rodu, člověka, který je všude stejný.²⁴ Tocqueville se zejména v zamýšleném II. dílu knihy o starém režimu a revoluci místy vrací k americkému příkladu, z něhož těžili francouzští revolucionáři. Podle jeho názoru však „nejhoršími napodobovateli byli ti, kdo vzali ze Spojených států abstraktní principy jejich ústavy, aniž cítili nutnost určitých konzervativních aplikací, které se v Americe objevovaly“.²⁵ Zdá se, že na tento proces probíhající ve Francii by bylo možno aplikovat Tocquevillovo rozlišení dvojího typu obecných idejí z Demokracie v Americe. Tam Tocqueville rozlišuje mezi těmi, které jsou výsledkem pomalé a detailní práce lidského rozumu a které tedy rozšiřují lidské poznání, a těmi, které vznikají rychle, a jsou proto povrchní.²⁶ K těm druhým by patřily ty abstraktní ideje, které byly podle Tocquevilla odpovědné za rozpoutání Francouzské revoluce a také za drastičnost jejího průběhu.

Na druhé straně však Tocqueville těmto myšlenkám přiznává nečekanou sílu. Je tomu tak proto, že jejich obecnost způsobila, že Francie vypadala, jako by jí šlo o obrození celého lidského rodu spíše než o reformu Francie. Proto prý zažehly vášně, kterou až do té doby politická revoluce nevytvořila.²⁷ Tocqueville v této souvislosti mluví o náboženství revoluce. Čím ta jsou abstraktnější a obecnější, tím více expandují.²⁸ Také v druhém díle knihy o starém režimu Tocqueville tvrdí: „Francouzská revoluce se uskutečnila na základě obecných teorií, které byly mezi sebou těsně spojeny a vytvářely jediné těleso, doktrínu, jakési politické evangelium, kde se každý princip podobal dogmatu.“²⁹

Srovnání revoluční ideologie a propagandy s náboženstvím, které se u Tocquevilla, jak jsme si ukázali, na několika místech objevuje, nás vede k tomu, abychom se podívali, jak Tocqueville hodnotí skutečné náboženství a to, co se s ním dělo za revoluce. Je třeba předeslat, že Tocqueville považuje náboženství za konstitutivní součást společnosti, která přispívá k její soudržnosti. To je vidět především na jeho hodnocení náboženství v knize o demokracii v Americe. V práci o starém režimu se táže, co se stane se společností, která provádí destruktivní kritiku náboženství a obrátí se proti němu i institucionálně.

Už jsme si ukázali, že podle Tocquevilla byla filozofie 18. století jedním ze základních důvodů revoluce. Tato revoluce je podle jeho názoru hluboce nenáboženská. V samotné filozofii je však třeba rozlišit dvě části: 1. Nová mínění, která byla příčinou a podstatou revoluce. To jsou takové pojmy a hesla, jako je myšlenka přirozené rovnosti lidí, z níž dále vyplývá idea suverenity lidu, vše-

²³ A. de Tocqueville: *Demokracie v Americe II*, Praha: Lidové noviny 1992, s. 180.

²⁴ *Tamtéž*, s. 68.

²⁵ A. de Tocqueville: *L'Ancien régime II...*, s. 147.

²⁶ A. de Tocqueville: *Demokracie v Americe II...*, s. 19.

²⁷ A. de Tocqueville: *L'Ancien régime...*, s. 19.

²⁸ *Tamtéž*, s. 18.

²⁹ A. de Tocqueville: *L'Ancien régime II...*, s.198.

mocnosti státní moci a uniformity pravidel, jimiž se měli všichni ve společnosti řídit. 2. Útoky na církve a křesťanství. Tocqueville si v této souvislosti uvědomuje sociální a ekonomické kořeny tohoto procesu: Tvrdí, že k němu došlo proto, že církve byla chápána jako politická instituce: kněží byli vlastníky, pány, výběřčími a správci. Církve tedy měla nejprivilegovanější místo ve staré společnosti. Jakmile bylo toto odstraněno, získává církve opět moc nad dušemi lidí.³⁰ Tocqueville tedy rozlišuje mezi politickou, ekonomickou a sociální mocí církve na jedné straně a její ideovou funkcí na straně druhé. Útok na tuto funkci považuje za bezprecedentní. Náboženství jako takové totiž považuje za trvalý stav lidstva. Už v *Demokracii v Americe* tvrdil, že nevíra je jen náhoda.³¹ Avšak – a v tom se situace v Americe odlišuje od situace ve Francii –, aby víra mohla být trvalá, nesmí být spojena s politickou mocí. To se v Americe povedlo, a proto tam víra ovládá společnost.³² Jestliže má náboženství toto postavení, je pro společnost užitečné, protože učí lidi zaměřovat se na vzdálenější cíle a obětovat pro ně i některé blízké požitky.³³ Proto je „americká civilizace produktem [...] dvou naprosto odlišných elementů, které se jinde často potíraly, ale které se v Americe podařilo jistým způsobem sloučit a podivuhodně zkombinovat. Mluvíme o duchu víry a duchu svobody“.³⁴ „Právě despotismus se může obejít bez víry, ale ne svoboda. Náboženství je daleko nezbytnější v republice, kterou lidé velebí, než v monarchii, na niž útočí, a v demokratické republice více než ve všech ostatních. Jak by mohla společnost ujít záhubě, kdyby se neutužovala vazba morální, kdykoliv se uvolňuje vazba politická, a co s národem, který je sám sobě pánem, nepodřizuje-li se Bohu?“³⁵

To je ale přesně situace Francie na konci starého režimu. Protože náboženství bylo spojeno s církví a ta byla velkým pozemkovým vlastníkem a někdy se i podílela na některých úkonech ekonomické správy státu, uvolnila se jeho ideová funkce. Ve Francii se tak podle Tocquevilla stalo něco nevidaného: bylo intenzivně napadeno náboženství, aniž se kdo pokusil nahradit je náboženství jiným. Výsledkem byla „absolutní nevíra, která je protikladná instinktům člověka“.³⁶

Je zajímavé, že se Tocqueville nezmiňuje o pokusech nahradit staré náboženství náboženstvím novým, které byly, jak víme, tak intenzivní, že vedly k vytvoření nového kalendáře apod. V této souvislosti není významné, že se tyto pokusy nepovedly. Faktem je, že existovaly.

Daleko přesvědčivěji vyznívá Tocquevillova myšlenka, že potlačené křesťanství bylo nahrazeno filozofií lidské rovnosti. Jak jsme už ovšem viděli, tento proces měl podle jeho názoru neblahé důsledky. Diskreditace náboženství měla velký vliv na průběh revoluce. Došlo ke zmatení ducha, které mělo za následek extremismus.³⁷ Místo uvolněné náboženstvím se v duších Francouzů naplnilo

30 A. de Tocqueville: *L'Ancien régime...*, s. 8–9.

31 A. de Tocqueville: *Demokracie v Americe I*, Praha: Lidové noviny 1992, s. 225.

32 *Tamtéž*, s. 226–229.

33 A. de Tocqueville: *Demokracie v Americe II...*, s. 107.

34 A. de Tocqueville: *Demokracie v Americe I...*, s. 36.

35 *Tamtéž*, s. 224.

36 A. de Tocqueville: *L'Ancien régime...*, s. 221.

37 *Tamtéž*, s. 228.

sebedůvěrou, vírou v nekonečnou zdokonalitelnost a moc člověka. Francouzi věřili, že jsou povoláni k tomu, aby změnili společnost a obnovili lidský rod. Tyto pocity pro ně byly novým náboženstvím, které je vedlo k hrdinským činům.³⁸ – Můžeme tedy konstatovat, že Tocqueville ve svém hodnocení role francouzské pozdně osvícenské filozofie kolísá. To je ostatně charakteristické pro jeho pojetí revoluce jako celek. Na jedné straně se hrozí jejího průběhu a obětí, které si vyžádala, na druhé straně se nemůže zbavit hrdosti Francouze na čin, který jeho zemi postavil na tak významné historické místo.

Tocqueville tedy správně rozlišuje mezi funkcí církve a náboženství, i když je od sebe nelze oddělit jinak než v abstrakci. Proto také poukazuje na to, že jakmile církev ztratila během Francouzské revoluce své výsadní postavení ve společnosti a jakmile lidé začali pociťovat únavu z revoluce, náboženství začíná do společnosti, která se jej na čas zřekla, opět pronikat a církev – nyní zchudlá – nabývá moci nad myslí lidí. To je podle jeho názoru poměrně obvyklý jev, jak ukazuje na situaci národů, které znal nejlépe: Američané jsou přesvědčeni, že náboženství je nutné. Sám Tocqueville v něm dokonce vidí jednu ze záruk další existence demokracie v této zemi.³⁹ Ani v Anglii, kde existovali nevěřící spisovatelé, situace nedošla tak daleko jako ve Francii, a to právě proto, že Angličany brzdil strach z revoluce. Ani v současné Francii, tj. ve Francii 50. let 19. století, nejsou protináboženské knihy osvícenců populární. V zemi vzrůstá úcta k náboženství. Šlechta, nejvíce zasažená ateismem, konvertovala jako první a po ní všechny třídy, které měly co ztratit v lidových nepokojích.⁴⁰ Tocqueville poukazuje na to, že intelektuální kruhy tento návrat zasáhl až poměrně pozdě: Vzdělanci psali proti náboženství ještě v době, když už lid začal měnit názor. Toto intelektuální zpoždění je ovšem podle něho obecný rys revolucí.⁴¹

Tocqueville tedy věnuje poměrně hodně úvah intelektuálnímu zázemí revoluce. To je však u něj těsně spojeno se zázemím sociálním, protože osvícenské myšlenky o rovnosti všech lidí, jednotné lidské přirozenosti a ideálu rozumného řízení státu, které z nich vyplývají, jsou výrazem kritiky existujících společenských poměrů. Tyto poměry analyzuje Tocqueville nezdůvodně pomocí pojmu třídy, který se u něho objevuje už v *Demokracii v Americe*, kde je určuje na základě majetkového rozdělení. Mluví o třídě bohatých, střední třídě, tj. třídě těch, kdo žijí v dostatku, a o třídě chudých.⁴² Přitom příležitostně akcentuje hluboké rozdíly mezi třídami: „Nechápe-li demokrat boháčovy zábavy nebo mu je závidí, aristokracie zase vůbec nerozumí bídě chudého, nebo ji spíše nezná. Chudý vlastně vůbec není bližním bohatého; je bytostí zcela jiného druhu.“⁴³ Takto popsaná situace je podle Tocquevilla spojena s možností revoluce. Její možnost se objevuje právě ve společnostech, kde třídní – majetkové rozdíly jsou příliš velké.

38 *Tamtéž*, s. 229.

39 J.- M. Besnier: *Histoire de la philosophie moderne*, Paris: Grasset 1993, s. 868–992. Besnier zde obsáhle rozebírá Tocquevilovy názory na náboženství a brání jej proti kritice Marcela Gaucheta, který v náboženství vidí spíše směr vedoucí k podpoře totalitarismu.

40 A. de Tocqueville: *L'Ancien régime ...*, s. 225–227.

41 A. de Tocqueville: *L'Ancien régime II...*, s. 239.

42 A. de Tocqueville: *Demokracie v Americe I...*, s. 159.

43 *Tamtéž*, s. 163.

Proto se Tocqueville domnívá (podobně jako Aristoteles), že stabilní společností bude demokratická společnost, která bude mít silnou střední třídu.⁴⁴

Také v práci o starém režimu používá Tocqueville pojem tříd a jejich antagonismu. Pierre Manent však upozorňuje na to, že podle Tocquevillova názoru se skutečný třídní boj, který chápe jako snahu zničit toho druhého, rozvíjí jen za zvláštní politické situace, kdy je společnost absolutní mocí zbavena politické svobody.⁴⁵

V knize o starém režimu a revoluci se zmínky o třídách a vztazích mezi nimi objevují častěji než v *Demokracii v Americe* snad právě proto, že se jedná o analýzu revoluční a předrevoluční situace. Samotný materiál, který v této souvislosti Tocqueville zpracovává, jej však vede k tomu, že o staré společnosti mluví v různých kategoriích: Analýza pomocí pojmu tříd se proplétá s úvahami, v nichž jsou používány termíny vyplývající z rozdělení společnosti na stavy.

Ve staré Francii se podle Tocquevilla moc nezrodila ze zbraní, nýbrž z politického umění – z umění rozdělovat třídy. Jakmile tato taktika selhala a bariéry mezi třídami padly, byla absolutní moc poražena.⁴⁶ Pojem třída tu už není definován pouze vztahem k majetku, ale také vztahem k politickým privilegiím a k podílu na moci, resp. k podílu na správě společnosti. Tocqueville vícekrát konstatuje, že ve středověku se šlechticovi vazalové podíleli např. na vykonávání soudů. Měšťanstvo mělo význam v rámci Generálních stavů. Ale jak se vláda a panství dezorganizovaly, byly Generální stavy svolávány stále méně často, obecné svobody mizely a šlechta se s měšťanstvem dostávala stále méně do kontaktu ve veřejném životě. Tyto třídy se odcizovaly a v 18. století byly vůči sobě nepřátelské.⁴⁷ Avšak v této době nedocházelo jenom ke vzájemné izolaci tříd. Proces drobení a izolace existoval také uvnitř každé třídy. Celek tak byl tvořen homogenní masou, jejíž součásti už nebyly spojeny. Už nikdo nebyl organizován, aby zastavil vládu, nebo aby jí pomohl. A tak se podle Tocquevilla celá konstrukce francouzského státu zřítíla v okamžiku, kdy se pohnula společnost, která jí sloužila jako základ.⁴⁸ Tak absolutismus, který svým způsobem nivelizoval třídy tím, že je izoloval od výkonu politické a správní moci, přispěl ke svému vlastnímu pádu. Tocqueville vyjadřuje paradox despotické vlády následovně: „Nic neslouží více k podpoře despotismu než nenávisť a žárlivost tříd. Po pravdě řečeno, z ní žije.“⁴⁹ To však platí je za podmínky, že tyto city jsou klidné a nevedou k přímé srážce.⁵⁰ Těsně před revolucí tato podmínka již nebyla splněna: „Skutečná slabost šlechty, závist a marnivost střední třídy, bída a muka feudálního systému v nízkých třídách, neznalost, to všechno byly mocné a staré příčiny, které potřebovaly být oplodněny.“⁵¹ Paradoxem revoluce byla skutečnost, že

44 A. de Tocqueville: *Demokracie v Americe* II..., s. 176.

45 Pierre Manent: *Tocqueville et la nature de la démocratie*, Paris: Julliard 1982, s. 160–161.

46 A. de Tocqueville: *L'Ancien régime* II..., s. 77.

47 A. de Tocqueville: *L'Ancien régime*..., s. 126–129.

48 *Tamtéž*, s. 201.

49 A. de Tocqueville: *L'Ancien régime* II..., s. 113.

50 *Tamtéž*, s. 114.

51 *Tamtéž*, s. 342.

revoluce vypukla v okamžiku, kdy třídy po nějakou dobu zapoměly na protiklady, které je dělily, a obrátily se společně proti vládě, která alespoň z politického a mocenského hlediska nivelizovala jejich postavení. Tam, kde zejména ekonomická privilegia nebyla vyvážena odpovídající funkcí ve státní správě, se stala neúnosnou. Podle Tocquevilla Francouzská revoluce ve svém výsledku – a to je její určité specifikum ve srovnání se situací v Americe – zdůraznila především rovnost všech složek společnosti a už méně svobodu. Tocqueville píše: „Když vidíme, s jakou lehkostí se Francouzi vždy během této velké revoluce smířili s despotickou vládou, pokud nereprezentovala ani starý režim, ani rovnost, zjistíme snadno, že skutečným cílem Revoluce byla daleko méně forma vlády než sociální forma, méně získání politických práv než zničení privilegií.“⁵²

Když popisuje situaci předrevoluční Francie, má Tocqueville, veden také dikcí svých pramenů, sklon používat spíše terminologii, která se vztahuje ke stavovskému dělení společnosti. Analyzuje ji tedy v pojmech církve, aristokracie a lidu.

Analýza církve je u něj poměrně často spojena s náboženstvím, takže kněžím jako jedné ze sociálních vrstev je věnováno poměrně málo místa. Tocqueville je přesvědčen, že francouzská církev nebyla horší než církve v jiných zemích. Podle jeho názoru byla spíše tolerantnější. Byla však překážkou pro politickou revoluci, a proto se stala terčem útoku literátů, o němž jsem se zmínila výše. Bylo tomu tak proto, že se církev opírala hlavně o tradici, uznávala autoritu vyšší než je individuální rozum a byla založena na hierarchii. Byla proto pocítována jako základ a model státních institucí. Ostatně, v politickém uspořádání byla církev první mocí – prvním stavem – a to stavem nejnenáviděnějším. Navíc církev představovala tu část vlády, která byla spisovatelům svým způsobem nejbližší a byla nejprůmějněji zaměřena proti nim, protože právě ona měla dohlížet na myšlení. Kromě toho byla církev oslabena závislostí na vládcích a za materiální podporu jim poskytovala duchovní autoritu.⁵³

To je však jen jedna stránka postavení církve: církev chápána jako instituce. Pokud se Tocqueville zabývá postoji jednotlivých kněží, situace se mění. Zde se domnívá, že právě proto, že církve a její jednotliví představitelé vlastnili pozemkový majetek, vedly je jejich zájmy jako zájmy vlastníků k tomu, že si uvědomovali problémy, které měli ostatní občané. Byli dokonce při debatách o hospodářských otázkách často informovanější než laici. Obecně se Tocqueville domnívá, že národy, které vzaly kněžím účast na pozemkovém vlastnictví a všechny jejich příjmy změnilly v platy, sloužily pouze zájmům papeže a světských vládců a zbavily se velkého elementu svobody.⁵⁴

Velmi mnoho místa věnuje Tocqueville ve všech dílech, které nám zde slouží jako podklad pro analýzu jeho názorů, šlechtě a aristokracii. Zdá se že se přitom spojil jeho rodinný původ, vzpomínky na osudy za revoluce uchovávané rodinou tradicí se snahou myslitele analyzovat společnost a její prvky i konzervativního politika, který uvažuje o možnosti vytvořit stabilní společnost ve světě,

⁵² *Tamtéž*, s. 335.

⁵³ A. de Tocqueville: *L'Ancien régime...*, s. 222–224.

⁵⁴ *Tamtéž*, s. 166–168.

který se ne zcela vyrovnal s následky velkého politického otřesu a už je vydán všanc otřesům dalším vyplývajícím z rychlých změn sociální a ekonomické situace jeho země a kontinentu.

Často zdůrazňuje, že předrevoluční a revoluční autoři nepokládali kněžstvo a šlechtu za součást národa. Avšak podle jeho názoru si nelze především bez aristokracie velký národ představit. Rozlišuje však mezi aristokracií a šlechtou. Ne každá šlechta je aristokracií a může existovat i aristokracie, která není šlechtického původu. Aristokracii dělá aristokracií především její chování a starost o celek. Privilegia jsou až něco druhořadého. Pokud aristokracie privilegia má, jsou spojena s povinnostmi. Na tomto přesvědčení byla založena Tocquevillova kritika francouzské šlechty.

François Furet ve své práci *Promýšlet Francouzskou revoluci*, v níž je Tocquevillovi věnováno poměrně mnoho místa, tvrdí, že Tocqueville byl ovlivněn Guizotovými názory na vývoj Anglie a Francie za feudalismu, avšak nesouhlasil s jeho pojetím středověké aristokracie. Ta byla podle Tocquevillova názoru s to zajistit individuální svobodu ve vztahu k centrální moci. Oba myslitelé se podle Fureta liší i v pojetí krále. Furet to vysvětluje růzností jejich politických názorů a tradic, na něž byli vázáni.⁵⁵

Tocqueville původní – šlechtickou – aristokracii spojuje s bojem, válkou a vítězstvím. Píše: „Nemyslím, že by od doby, kdy existuje lidská společnost, bylo možné uvést příklad jediného národa, který by, ponechán sám sobě, vytvořil vlastním úsilím ze svého středu nějakou aristokracii: všechny středověké aristokracie jsou dětmi výboje. Vítěz se stal šlechticem, poražený nevolníkem. Síla tedy vnutila nerovnost, která se, jakmile jednou vstoupila do mravů, nadále udržovala sama sebou a přešla i do zákonů.“⁵⁶

Důležité je, jaké vlastnosti Tocqueville aristokracii připisuje, co dělá aristokracii aristokracií: „Aristokracii netvoří sama privilegia, netvoří ji urozenost, ale dědičně předávané pozemkové vlastnictví.“⁵⁷ Vedle toho však ve stati o sociální a politické situaci ve Francii před a po roce 1789 z roku 1836, jíž je možno pokládat za jakousi předchůdkyni knih o starém režimu a revoluci, Tocqueville uvádí, že aristokracii je kromě majetku vlastní ještě rod a vědění.⁵⁸

Tocqueville se aristokracií zabývá i ve svých úvahách o demokracii v Americe, kde na jedné straně hledá určité aristokratické elementy a na druhé straně uvažuje o následcích, budou-li tam zbytky staré aristokracie potlačeny – protože, jak uvidíme, nová aristokracie, která se v Americe tvoří, má podle jeho názoru podstatné nedostatky.

Aristokracie podle Tocquevilla přispívá k tomu, že národ se lépe brání v případě ohrožení. V době nebezpečí vydávají větší úsilí svobodné národy a mezi těmi zase ty, které v sobě mají aristokratické prvky. Je tomu tak proto, že lidem v demokracii chybí představa budoucnosti založená na vzdělání a zkušenosti.

⁵⁵ François Furet: *Penser la Révolution française*, Paris: Gallimard 1978, s. 177–182.

⁵⁶ A. de Tocqueville: *Demokracie v Americe I...*, s. 296.

⁵⁷ *Tamtéž*, s. 29.

⁵⁸ A. de Tocqueville: *Égalité sociale et la liberté politique...*, s. 97–98.

Nedovedou si podle Tocquevilla představit velké budoucí utrpení, které nastane, nevydá-li se energie hned. Kromě toho jsou chudí víc ohroženi ztrátou majetku a smrt u nich nemá nic společného se slávou.⁵⁹ Demokracie není ani s to vést dobrou zahraniční politiku. Ta je doménou aristokracie, jejíž zájmy právě v této oblasti se prý jen zřídka liší od zájmů lidu.⁶⁰

Tocquevillovy názory na úlohu aristokracie jsou výmluvně vyjádřeny v následujícím úryvku z *Demokracie v Americe*: „Téměř všechny národy, které kdy mocně ovlivnily svět [...] od Římanů až po Angličany byly řízeny aristokracií; a lze se tomu divit? To, co je na světě názorově nejstálější, je aristokracie. Masa lidu může být svedena svou neznalostí nebo svými vášněmi; je možné zaskočit ducha králova a rozkolísat ho v jeho záměrech; a král ostatně není nesmrtelný. Avšak aristokratický stav je příliš početný, než aby mohl být podvodně získán, a příliš málo početný, než aby snadno podlehl opojení ukvapených vášní. Aristokratický stav je jako pevný a osvícený muž, který neumírá.“⁶¹ Nicméně aristokracie není věčnou společenskou vrstvou. Způsob jejího rozkladu popisuje Tocqueville ve druhém díle *Demokracie v Americe* obecně a konkrétně pak v pracích věnovaných Francii. „Aristokracie neumírá jako člověk v jednom dni. Její princip se pozvolna rozpadá v hloubi lidských duší, a to dříve než je napaden zákonem. Proto vidíme dlouho před tím, než vypukne boj proti ní, jak se krok za krokem uvolňují vazby, které až dosud spojovaly vyšší třídy s nižšími. Lhostejnost a opovržení se objevuje na jedné straně; na druhé závist a nenávisť.“⁶² Tento proces pozoruje Tocqueville i v Americe v souvislosti s rozvojem průmyslové výroby a vzrůstem sociálních a ekonomických rozdílů mezi zaměstnancem a podnikatelem. Společnost se vnitřně diferencuje v tom smyslu, že její jednotlivé součásti se izolují a individualizují. Tocqueville se domnívá, že tu vzniká jakási nová aristokracie v průmyslu. Na rozdíl od té staré, šlechtické, však nová americká aristokracie necítí ani svazky mezi sebou, ani povinnosti, které ji váží k dělnictvu.⁶³

Situaci šlechty ve Francii popisoval Tocqueville v práci *Starý režim a revoluce* a ve stati z roku 1836. Ta byla navíc psána pro anglické čtenáře a vycházela proto ze srovnání situace v Anglii a Francii. Toto srovnání stručně vystihuje výraz, který Tocqueville používá častěji: zatímco v Anglii byla šlechta aristokracií, ve Francii tvořila kastu.⁶⁴ Francouzská šlechta podle Tocquevilla se zaměřovala jen na nejdůležitější úřady a nakonec lpěla spíše jen na zdání moci než na moci samotné. Za základ moci pokládá Tocqueville ovládání vesnice, ale to bylo právě to, čemu se aristokraté vyhýbali. Tocqueville celou situaci charakterizuje následovně: „Kdybych chtěl v nějaké zemi zničit mocnou aristokracii [...], nechal bych jí nejvelkolepější znaky její velikosti a vyrval z jejích rukou srdce

⁵⁹ A. de Tocqueville: *Demokracie v Americe* I..., s. 169.

⁶⁰ *Tamtéž*, s. 172–174.

⁶¹ *Tamtéž*, s. 174.

⁶² A. de Tocqueville: *Demokracie v Americe* II..., s. 134.

⁶³ *Tamtéž*, s. 115.

⁶⁴ A. de Tocqueville: *Égalité sociale et la liberté politique*..., s. 88. Podobně *L'Ancien régime* II..., s. 357–358.

lidu, kde je pramen skutečné moci.“⁶⁵ Podobným způsobem se šlechta izolovala i od měšťanstva. Zbavila se postupně většiny povinností, které byly zpočátku spojeny s jejím privilegovaným postavením, ale zároveň také chudla. Opět na rozdíl od Anglie nechtěla francouzská šlechta mít nic společného s měšťanstvem, které vedle ní a proti ní bohatlo a vzdělávalo se, aby se nakonec stalo jejím soupeřem a pak i jejím pánem. Šlechta se – aniž si to uvědomila – dostala do izolace, která vyvrcholila tím, že za revoluce musela uprchnout ze země.⁶⁶

Ve stati z roku 1836 Tocqueville poukazuje na to, že se šlechta nedokázala spojit s ostatními třídami, aby spolu s nimi čelila zneužívání královské moci. Byla to naopak královská moc, která se spojila s lidem, aby bojovala proti tyranii urozených, a pak s urozenými, aby udržela lid v poslušnosti.⁶⁷ Šlechta tedy přišla ve Francii o moc a zachovala si pouze část svých privilegií, a to taková, která vyvolávala pouze nenávisť, ale ne bázeň nebo lásku. Nejnebezpečnějšími z nich byla privilegia týkající se peněz.⁶⁸

V práci Starý režim a revoluce Tocqueville tuto situaci srovnává se situací za feudalismu. Privilegia, kterými tehdejší šlechtici disponovali, byla spojena s tím, že zajišťovali spravedlnost a veřejný pořádek. Jakmile to přestali dělat, váha jejich privilegií se ostatním vrstvám jevila těžší a nepochopitelnější.⁶⁹

Právě v této práci také Tocqueville zaujímá stanovisko ke změnám, k nimž v postavení aristokracie před revolucí a za ní došlo a hodnotí z tohoto hlediska i stav a vyhlídky své vlastní společnosti. Vidí výrazný rozdíl mezi postavením a funkcí šlechty za středověku a v období před francouzskou společností. Tento rozdíl lze opět vyjádřit rozdílem mezi kastou a aristokracií. Zatímco za klasického feudalismu i francouzská šlechta plnila své společenské funkce, a byla tedy spíše aristokracií, kastou se stala teprve později. K šlechtě za středověku se také pojí Tocquevillovy sympatie. Lidé byli v té době podřízeni královské moci, ale z toho nevyplývá, že by byli morálně na nízké úrovni. Nepodřizovali se nelegitimní a pochybné moci. Podle Tocquevilla krále milovali a respektovali. I když byli závislí, zachovali si svobodnou duši. Tocqueville přímo píše: nemáme právo odsuzovat své otce. Při všech svých chybách byli velcí.⁷⁰ Podle jeho názoru starý režim nebyl dobou servility a závislosti. „Vládlo v něm mnohem více svobody než dnes, ale byla to nepravdivá a přerušovaná svoboda, vždy stlačená do mezí třídy, spojená s myšlenkou výjimky a privilegia, která [...] téměř nikdy nedospěla k tomu, aby dala občanovi nejpřirozenější a nejnutenější záruky.“⁷¹ Přes tyto nedostatky byla tato neúplná svoboda plodná: vedla k zachování originality jednotlivců, jejich sebevědomí a smyslu pro slávu. Z ní právě vyrůstali muži revoluce. Ale nebyla vhodná pro vybudování pokojné a svobodné říše zákonů na místě poraženého despotismu.⁷² Tocqueville vyja-

65 A. de Tocqueville: *Égalité sociale et la liberté politique...*, s. 90.

66 A. de Tocqueville: *L'Ancien régime...*, s. 199–200.

67 A. de Tocqueville: *Égalité sociale et la liberté politique...*, s. 90.

68 *Tamtéž*, s. 92.

69 A. de Tocqueville: *L'Ancien régime...*, s. 45.

70 *Tamtéž*, s. 175–176.

71 *Tamtéž*, s. 176.

72 *Tamtéž*, s. 177.

druje lítost nad tím, že tato šlechta byla revolucí zničena: „Je třeba vždy litovat, že místo aby tato šlechta byla podřízena vládě zákonů, byla poražena a vykořeňena. Tím byla zničena nutná součást podstaty národa a svoboda poražena tak, že se nikdy neuzdraví.“⁷³ Tato třída nejenže byla mužná, ale podněcovala také mužnost ostatních tříd. Tím, že byla potlačena, byli oslabeni i její nepřátelé. „Nic ji nedokáže úplně nahradit; ona sama se nikdy nedokáže obrodit; může získat zpět tituly a majetky, ale ne duši svých otců.“⁷⁴

Tato nostalgie za zmizelou šlechtou, tou která by plnila povinnosti, které jí byly společností určeny, je spojena s obavami z budoucnosti. Tocqueville je přesvědčen, že šlechta ve smyslu aristokracie je nutnou součástí plnohodnotné společnosti. V úvodu ke *Starému režimu a revoluci* najdeme jeho pesimistickou vyhlídku do budoucnosti. Vyhlídku o to pesimističtější, že byla jakoby potvrzena současnými politickými událostmi ve Francii – nástupem Napoleona III.

Tocqueville zde uvádí, že v budoucnosti bude pokračovat tendence ke zničení aristokracie. Ale právě společnost, v níž aristokracie chybí (nebyla nebo nemůže být), je společností, která má nejmenší šanci uniknout absolutní vládě. Navíc despotismus má nejhorší následky právě v této společnosti, a to proto, že lidé z těchto společností jsou příliš individualističtí a nejsou spolu spojeni žádnými společenskými vazbami. Tomu despotismus nahrává: zadržává občany do jejich soukromého života a zmrazuje jej.⁷⁵ To je právě případ francouzské porevoluční společnosti: Revoluce zlikvidovala staré způsoby moci, ale z ní se zrodila obrovská ústřední moc, která pod sebe strhla vše, co bylo za starého režimu rozptýlené. Vlády, které se na revoluci zakládají, jsou podle Tocquevilla zároveň křehčí i mocnější než předchozí – a to ze stejného důvodu.⁷⁶

Stejný duch vyjadřuje o několik let později Tocquevillova kritika Sieyese. Při přípravě druhého dílu *Starý režim a revoluce* se Tocqueville rozhodl pročíst dobovou literaturu, aby pronikl do nálad a ducha doby. Předmětem jeho studia byly mezi jinými také Sieyesovy spisy. Tocqueville souhlasí s jeho kritikou šlechty. I on se domnívá, že v tehdejší době to byla kasta, která ztratila svou společenskou funkci a nebyla pro společnost užitečná. Ale kritizuje jeho radikálnost. Vytýká mu zejména dvě věci. Jedna z nich se týká přímo šlechty, druhá složení společnosti. Za prvé pro udržení šlechty, nebo alespoň pro pozvolnost jejího rušení mluví stáří šlechty a její tradice. Stáří je pro Tocquevilla „matkou práva“⁷⁷ a už to by mělo být důvodem pro to, aby se se šlechtou zacházelo šetrně. Za druhé nelze podle něho souhlasit se Sieyesovým názorem, že třetí stav, který je nejpočetnější, může tvořit celý národ. Tocqueville je přesvědčen, „že jistý vliv tradic, principů, jedním slovem aristokratický element je velmi nutným elementem ve svobodné vládě a zvláště v nevyzkoušené svobodné vládě“.⁷⁸

73 *Tamtéž*, s. 165

74 *Tamtéž*, s. 165.

75 *Tamtéž*, s. X–XI.

76 *Tamtéž*, s. 11–12.

77 A. de Tocqueville: *L'Ancien régime* II..., s. 141.

78 *Tamtéž*, s. 141.

Po rozboru postavení církve a především šlechty je třeba věnovat se Tocquevillovým názorům na lid. Tocqueville zde opět kolísá mezi pojetím třídním, jež je jeho vlastním, a pojetím stavovským, které mu vnucují jeho prameny. Sleduje rozdělení středověkého lidu na později dvě jasně oddělené vrstvy – měšťanstvo a venkovský lid. Obě tyto vrstvy prodělávaly od středověku nepopiratelný vývoj.

Podle Tocquevillova názoru se postavení venkovského lidu v průběhu dějin zhoršovalo: „Venkovan ve 14. století byl zároveň víc utlačován a víc chráněn. Aristokracie ho někdy tyranizovala, ale nikdy jej neopustila.“⁷⁹ To se, jak jsme viděli v předchozích odstavcích, během další doby změnilo a šlechta se zbavila svých funkcí, které byly spojeny se správou venkova. Stejně tak se však od lidu izolovala buržoazie, která se také naučila žít na jeho účet. Proto, tvrdí Tocqueville, nebyla za revoluce s to venkovany vést a sama se stala jednou z obětí revoluce.⁸⁰

Situace v roce 1789 se tedy značně lišila od situace klasického stavovského zřízení: Třetí stav se neskládal z měšťanů několika měst, nýbrž z 20 milionů venkovanů. Ti se však nikdy nezabývali politickými záležitostmi. Když je při přípravě na svolání Generálních stavů shromažďovali, aby se každý vyslovil k sociálním a politickým institucím země, pronikl duch revoluce ještě více do zemědělské populace, která už tak byla v pohybu a otevřená všem dojmům zvenčí. Lid na venkově však reagoval jinak než ve městech. V těch se lidé zajímali především o práva, na venkově o potřeby. Právě venkované se zaměřovali proti šlechtě: Měli dojem, že všechna zla nevycházejí z institucí, nýbrž z jejich pánů, kteří jim už ale dávno přestali vládnout a měli jen privilegia bez povinností.⁸¹

Tocqueville zdůrazňuje specifickou situaci zejména venkovského lidu. Ten tvořil nejnižší třídu a její situace se zhoršovala v prostředí všeobecného pokroku, protože daňový systém ji stále více zatěžoval. Bídu venkovanů zvyšovala ještě jejich nevzdělanost, protože ačkoli byli pány své půdy a ačkoli už existovaly nové metody obdělávání půdy, sami rolníci k nim neměli přístup. Vzdělaní současníci nebyli s to svým chudým občanům porozumět, nebyli s to poznat ducha lidu, jeho potřeby a zájmy.⁸² Pokud se od něj neizolovali s opovržením, měli o něm iluze. Ještě před revolucí a po jejím začátku se bavili o ctnostech lidu, jeho nevinných radostech apod.⁸³ Tocqueville oponuje i představě, že vláda ve Francii lid chránila. Vláda zacházela s bohatými vrstvami až bázlivě, ale vůči nízkým třídám a venkovanům byla hrubá.⁸⁴ Zabývala se pouze buržoazií, ale nikdy lidem.⁸⁵

Postavení lidu tedy činilo situaci ještě revolučnější. Tocqueville zdůrazňuje paradoxy postavení lidu. Při vši své bídě byl majitelem své půdy a unikl vládě svého pána. Ale právě tyto okolnosti byly příznivé jen zdánlivě: Kdyby lid nevlastnil půdu, nepocítoval by jako nesmyslné, že na ní lpí feudální závazky.

79 A. de Tocqueville: *L'ancien régime* ..., s. 184.

80 *Tamtéž*, s. 200.

81 A. de Tocqueville: *L'Ancien régime* II..., s. 124–126.

82 *Tamtéž*, s. 415.

83 A. de Tocqueville: *L'Ancien régime*..., s. 198.

84 *Tamtéž*, s. 196.

85 A. de Tocqueville, *L'Ancien régime* II..., s. 404.

A kdyby neunikl přímé vládě pánů, zdála by se mu feudální práva méně nesnesitelná, protože by je viděl jako nutný důsledek ústavy země.⁸⁶

Postavením lidu, jeho nevzdělaností a tím, že se v určité fázi zmocnil vedení revoluce, vysvětluje Tocqueville její destruktivnost: „Lid tak málo připravený k tomu, aby jednal sám, nemohl dokázat reformovat vše, aniž by vše nezničil. Absolutní vláda by byla méně nebezpečná.“⁸⁷

Tocqueville tedy celkem jednoznačně kritizuje situaci před revolučním převratem a ukazuje, že byla z mnoha hledisek neúnosná. Tomu odpovídala i nálada v zemi, která směřovala ke změně. Tocquevillovou otázkou však je, zda tato změna musela mít takovou formu, jakou měla, formu revoluce. Takto si ji alespoň klade v přípravných poznámkách k druhému dílu *Starého režimu a revoluce*: „Mohl starý režim padnout bez revoluce?“⁸⁸ Na tuto otázku odpovídá poněkud rozporně. Ve svém posledním nedokončeném díle se kloní spíše k záporné odpovědi,⁸⁹ avšak v prvním části uvádí příklad Languedoku, do něhož prý pronikl nový duch klidně a mohl staré instituce změnit, aniž je zničil. Podle jeho názoru tomu tak mohlo být i v jiných částech Francie, kdyby vládci věnovali energii, kterou vydali na zničení provinčních stavů, na jejich zlepšení a přizpůsobení moderní civilizaci. Oni však chtěli zůstat pány.⁹⁰

Ať však byl násilný průběh revoluce nutný nebo ne, Tocqueville se nedomnívá, že revoluce přinesla do uspořádání Francie něco zásadně nového. Ano, změnila uspořádání společnosti, její sociální složení, zničila a dosud (v 50. letech 19. století) ničí vše, co ve staré společnosti plyne z aristokratických a feudálních institucí. Ze starého světa zachovala jen to, co bylo těmto institucím cizí nebo mohlo existovat bez nich. Ale i v tom je revoluce jen doplňkem práce, na které se podílelo už deset generací lidí. Jen tento proces dokončila rychle.⁹¹ Feudální společnost byla v době před revolucí již mrtvá, způsob vlády ve Francii jí neodpovídal, neodpovídalo jí ani smýšlení části obyvatel a některých vládních úředníků, kteří se pokoušeli pomocí reforem stav dále změnit.

To je názor, který Tocqueville vyjádřil už ve stati z roku 1836. Už tam píše, že vliv francouzské revoluce se přehání. Francie jeho doby vykazuje mnoho stejných rysů jako Francie před 50 lety. Francouzská revoluce byla výraznou historickou událostí, ale nevytvořila nový francouzský národ, nevytvořila ani zcela nové instituce, ale rozvinula zárodky toho, co existovalo před ní. A to vidí Tocqueville v rovnosti, existenci centralizované moci a suverénní moci lidu vyplývající z demokratického smýšlení. A dodává: „Jsou-li tyto věci nové, jsou nové svou formou, vývojem, ne svým principem a základem.“⁹² Tocqueville je už tehdy přesvědčen, že všechno, co revoluce udělala, se dalo udělat bez ní. Šlo jen o rychlý proces, jímž se politická situace přizpůsobila situaci sociální, fakta

86 A. de Tocqueville: *L'Ancien régime*..., s. 4–45.

87 *Tamtéž*, s. 245.

88 A. de Tocqueville: *L'Ancien régime II*..., s. 174.

89 *Tamtéž*, s. 117.

90 A. de Tocqueville: *L'Ancien régime*..., s. 327.

91 *Tamtéž*, s. 31.

92 A. de Tocqueville: *Égalité sociale et la liberté politique*..., s. 121.

myšlení a zákony mravům.⁹³ V knize o starém režimu to pak ukazuje i na konkrétních příkladech, např. na funkcích intendantů, kterou revoluce zrušila, ale která byla obnovena už v roce 1800.⁹⁴ Tocqueville je přesvědčen, že nejvýraznějším rysem předrevolučního režimu byla centralizace, a ta bez úhony přežila i do nové doby:⁹⁵ „Lidé z roku 1789 svrhli budovu, ale její základy zůstaly dokonce v duši jejích ničitelů, a na těchto základech ji bylo možno rychle postavit znovu a vybudovat ji pevněji než kdykoli jindy.“

Lze se tedy ztotožnit s názorem F. Fureta, že Tocqueville se domnívá, že revoluci nelze pochopit jinak než v historické kontinuitě: kontinuitě ve faktech, pokud se mluví o revolučním zlomu, odehrává se tento zlom pouze ve vědomí svědků, v revoluční ideologii. Revoluce byla podle Tocquevilla pouze urychlením už starého vývoje, přičemž Tocqueville to dokazuje na rovině politicko-administrativní, která byla revolucí nejvíce zasažena.⁹⁶ Zajímavá je ovšem také Furetova otázka po Tocquevillově vysvětlení toho, jak se mohla objevit kontinuita, která byla přerována revolucí. Toto vysvětlení podle Fureta Tocquevillovi chybí.⁹⁷ Nejsem si však zcela jista, zda tomu tak je. Centralizace, která je v tomto bodě Tocquevillovým hlavním tématem, totiž revolucí přerována nebyla, ale naopak se během ní upevňovala.

V poznámkách ke druhému dílu *Starého režimu* a revoluce se Tocqueville zamýšlí nad nutností revoluce a jejími důsledky i z jiného hlediska. Ptá se po tom, co revoluce Francouzům dala. A zde se kloní k názoru, že revoluce byla nutná. Polemizuje proti těm, kdo v revoluci vidí pouze katastrofu. Poukazuje na to, že Francie nebyla tak nešťastná, jak se věří. Získala věci, které se bála ztratit. Opakovaně poukazuje na to, že i ti Francouzi, kteří revolucí trpěli nebo byli zpočátku proti ní, měli strach z návratu starého režimu. To je pro Tocquevilla známkou toho, že tento režim byl opravdu špatný a že musel být odstraněn.⁹⁸

Na druhé straně však Tocqueville upozorňuje i na to, že v průběhu revoluce a po ní bylo podle jeho názoru ztraceno to nejdůležitější, kvůli čemu revoluce proběhla: Francouzi „mezi tím vším, co získali nebo dostali za deset let, byli připraveni vzdát se pouze svobody. Byli připraveni obětovat tuto svobodu, kterou jim Revoluce stále pouze slibovala, aby konečně mohli užívat ostatní dobra, která jim poskytla“.⁹⁹ To je svým způsobem základ Tocquevillovy kritiky stavu současné Francie, v níž žil a v níž se pokoušel o práci na politické scéně. Jestliže se Tocqueville – jak uvidíme – domníval, že znakem jeho doby je pokrok demokracie, ve Francii samé se tento proces neprosazoval tak, jak by si přál.

93 *Tamtéž*, s. 121.

94 A. de Tocqueville: *L'Ancien régime...*, s. 89.

95 *Tamtéž*, s. 49, 89.

96 Fr. Furet: *Penser la Révolution française...*, s. 28–31.

97 *Tamtéž*, s. 107.

98 A. de Tocqueville: *L'Ancien régime II...*, s. 230, 287.

99 *Tamtéž*, s. 289.

TOCQUEVILLE'S VIEWS ON FRENCH REVOLUTION

Tocqueville is interested in revolution as an extreme instrument for asserting the universal tendency for democratization. He shows that certain orientations in forming the institutions, which were enforced after revolution, had been preparing during Ancient Régime. He analyses the influence of intellectuals for the arrangement of revolution and also evaluates critically the relation of pre-revolutionary and revolutionary society to church and religion. Tocqueville pays relatively great attention to the analysis of the social situation of France before revolution and partly after it. At the same time much space is devoted to the analysis of aristocracy. Tocqueville understands the revolution contradictorily as the bad instrument for enforcement the tendency which could be enforced also without it, if there existed especially political and social conditions.

